

IN COMMEMORATION OF THE 90-TH ANNIVERSARY OF THE FOUNDATION OF THE DEPARTMENT OF INDUSTRIAL HYGIENE AND OCCUPATIONAL DISEASES AT THE NATIONAL O.O. BOHOMOLETS MEDICAL UNIVERSITY

Yavorovsky O.P., Shevtsova V.M., Honcharuk G.O., Tkachyshyn V.S., Veremei M.I.,
Zenkina V.I., Paustovsky Y.O., Shkurko G.A., Suk V.G.

ДО 90-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ КАФЕДРИ ГІГІЄНИ ПРАЦІ І ПРОФЕСІЙНИХ ХВОРОБ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ АКАДЕМІКА О.О. БОГОМОЛЬЦЯ

**ЯВОРОВСЬКИЙ О.П.,
ШЕВЦОВА В.М., ГОНЧАРУК Г.О.,
ТКАЧИШИН В.С.,
ВЕРЕМЕЙ М.І., ЗЕНКІНА В.І.,
ПАУСТОВСЬКИЙ Ю.О.,
ШКУРКО Г.А., СУК В.Г.**

УДК 614.253.1-
084:378.147:613(092)

**Ключові слова: історичні
періоди, виробничі,
експериментальні, історичні
дослідження, нормативи,
монографії, підручники,
Болонський процес,
нанотехнології.**

Кафедра гігієни праці і професійних хвороб була заснована 1923 року і стала однією з перших самостійних профільних кафедр професійної гігієни не лише в Україні, а й у межах усього Радянського Союзу.

Організувати та очолити кафедру професійної гігієни за рекомендацією академіка О.В. Корчака-Чепурківського було доручено професору В.Я. Підгаєцькому. Одночасно до складу викладачів кафедри були зараховані асистенти М.Д. Кудрицький, С.І. Драпалюк, пізніше — приват-доцент В.А. Лебедев, асистенти Н.К. Вітте і В.П. Горев.

Професор В.Я. Підгаєцький закінчив Санкт-Петербурзьку медичну академію, вчене звання професора отримав на медичному факультеті Київського університету Св. Володимира. Наукова діяльність кафедри під керівництвом професора В.Я. Підгаєцького була спрямована на вивчення проблем гігієни праці у сільськогосподарському виробництві та на промислових підприємствах м. Києва. Різноманітність проведених досліджень актуальних питань тогочасної професійної гігієни охоплювала вивчення гігієнічної характеристики умов праці, фізіології, професійної патології, наукової організації праці. Робота організованої ним

наукової лабораторії праці (НОП) була спрямована на розв'язання проблем втомі і фізіологічної раціоналізації праці на основі організації робочого дня, оптимізації робочих рухів та знаряддя робітників, харчування, проблем профвідбору. У роботах професора В.Я. Підгаєцького використано зарубіжний досвід у галузі профілактичної медицини, який він отримав, побувавши у гігієнічних інститутах і університетах Італії та Німеччини. Знайомство з роботами європейських дослідницьких і навчальних установ гігієнічного профілю дало можливість впровадити у наукову роботу кафедри професійної гігієни Київського медінституту нові методи лабораторних досліджень, вивчення респіраторного газообміну, вимірювання теплових витрат під час роботи, спектрального аналізу крові, сечі та низки інших біохімічних досліджень у процесі втомі.

Підгаєцький В.Я. є автором першого в Україні підручника "Гігієна праці" (1929), перших навчальних програм, тематичних планів лекцій, практичних занять і методичних розробок з гігієни праці. До навчальної програми кафедри професійної гігієни було внесено питання підготовки лікарів лікувального профілю, які мали на меті змінювати світо-

*К 90-ЛЕТИЮ ОСНОВАНИЯ КАФЕДРЫ
ГИГИЕНЫ ТРУДА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ
ЗАБОЛЕВАНИЙ НАЦИОНАЛЬНОГО
МЕДИЦИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ АКАДЕМИКА А.А. БОГОМОЛЬЦА
Яворовский А.П., Шевцова В.М.,
Гончарук Г.А., Ткачишин В.С.,
Веремей М.И., Зенкина В.И.,
Паустовский Ю.А., Шкурко Г.А., Сук В.Г.
Национальный медицинский университет
им. А.А. Богомольца, г. Киев*

*В статье приведены данные об основании
кафедры гигиены труда и профзаболеваний,
изложены достижения научной и учебной*

*деятельности заведующих и сотрудников
кафедры, основные научные исследования,
проведенные в разные исторические
периоды. Сообщается об изданных
монографиях и учебниках, о подготовке
научно-педагогических кадров, о вкладе
кафедры в развитие гигиены труда
и практики санэпидслужбы,
о совершенствовании учебной
деятельности.*

**Ключевые слова: исторические периоды,
производственные, экспериментальные,
исторические исследования, нормативы,
монографии, учебники, Болонский
процесс, нанотехнологии.**

© Яворовський О.П., Шевцова В.М., Гончарук Г.О., Ткачишин В.С., Веремей М.І.,
Зенкіна В.І., Паустовський Ю.О., Шкурко Г.А., Сук В.Г. СТАТТЯ, 2014.

гляд лікаря-лікувальника щодо вміння не тільки діагностувати і лікувати хворого, а й запобігати виникненню хвороби.

Доля В.Я. Підгаєцького, вченого європейського рівня, одного з фундаторів вищої наукової школи України, була трагічною: у 1929 році його було заарештовано за звинуваченням в участі у спілці Визволення України, засуджено до восьми років ув'язнення, а 1937 року йому висунули повторне звинувачення і розстріляли. Підручник В.Я. Підгаєцького був вилучений з українських бібліотек і знищений. Віднайдений нами у фонді Російської державної бібліотеки (у минулому бібліотеки ім. Леніна) примірник приємно вражає своєю науковою ґрунтовністю, хорошою літературною мовою і повною відповідністю тогочасним навчальним програмам з гігієни праці. Суворий вирок тяжів над іменами багатьох видатних професорів КМІ майже шість десятиріч і лише 11 листопада 1989 р. пленумом Верховного суду України імена цих вчених були реабілітовані.

Нині професор В.Я. Підгаєцький залишається фундатором першої кафедри професійної гігієни в Україні, авторитет якої він зумів піднести не тільки на теренах СРСР, а й у країнах Європи.

1930 року завідувачем кафедри став приват-доцент В.А. Лебедев. До штату кафедри увійшли доцент В.П. Горев, асистенти І.В. Колодій, К.С. Паламарчук, А.М. Іздебський.

Кафедра продовжувала роботи для вдосконалення навчального процесу та наукових досліджень попередніх років. У роботі було використано семінарський метод викладання навчального матеріалу. Практичні заняття проводились у формі співбесіди, студенти відвідували промислові об'єкти.

Наукова діяльність В.А. Лебедева була присвячена вивченню виробничого пилу. Вперше серед вітчизняних гігієністів було показано, що на шкідливість дії пилу на людину впливає не лише форма, але й гігроскопічність та походження пилових частинок, що мало значення для подальшого гігієнічного нормування промислового пилу. Крім того, В.А. Лебедев проводив дослідження впливу нагрітвого мікроклімату на робітників хлібопекарень.

Під керівництвом В.А. Лебедева співробітниками кафедри бу-

ІСТОРІЯ МЕДИЦИНИ

ло проведено системний аналіз гігієнічних умов праці 571 кустарно-ремісничого підприємства метало- і деревообробного, хімічного, кравецького профілів міста Києва загальною чисельністю 6887 робітників. Н.К. Вітте виконав наукові дослідження з питань визначення енергетичних витрат на основних сільськогосподарських роботах, які дали можливість класифікувати роботи за ступенем важкості, визначити норми дозованих витрат енергії у різні пори року і розробити рекомендації щодо праці вагітних жінок. Асистентом І.В. Колодієм було виконано дисертаційну роботу на здобуття вченого ступеня кандидата медичних наук на тему: "Травматизм на заводі "Трансигнал".

Під час війни й евакуації Київського медінституту до Челябінська кафедру гігієни праці було об'єднано з іншими профільними гігієнічними кафедрами в одну кафедру загальної гігієни. Наукові дослідження на кафедрі загальної гігієни у цей період були присвячені оздоровленню умов праці на багатьох підприємствах Південного Уралу (Челябінська, Магнітогорська, Копейська, Златоуста та ін.). Були проведені масштабні клініко-гігієнічні дослідження, в яких брали участь клініцисти, гігієністи, фармакологи, біохіміки, патофізіологи інституту. Організацію і проведення цих досліджень очолили директор інституту Л.І. Медведь та завідувач кафедри загальної гігієни П.І. Бараннік. Впровадження розроблених оздоровчих заходів сприяло зниженню загальної та професійної захворюваності робітників.

Після повернення Київського медичного інституту з евакуації у грудні 1943 року було відновлено санітарно-гігієнічний факультет, кафедру гігієни праці очолив кандидат медичних наук Л.І. Медведь, у подальшому — доктор медичних наук, професор, Заслужений діяч науки

УРСР, академік АМН СРСР, директор Інституту гігієни праці і професійних хвороб, засновник і перший директор Всесоюзного НДІ гігієни і токсикології пестицидів, полімерів і пластичних мас, який нині має назву Державне підприємство "Науковий центр превентивної токсикології, харчової та хімічної безпеки імені академіка Л.І. Медведя Міністерства охорони здоров'я України".

До складу науково-педагогічних працівників кафедри були зараховані доцент В.А. Лебедев, асистенти П.Л. Брагінський, В.М. Бегун, старший лаборант Л.Ф. Таранушенко.

З ініціативи Л.І. Медведя наукову діяльність кафедри було спрямовано на вивчення токсикології ртуті та її неорганічних сполук, ртутьорганічних, хлорорганічних та інших отрутохімікатів, впроваджуваних у сільськогосподарське виробництво.

Проводяться дослідження умов праці на підприємствах, на яких виробляють ртутьорганічні препарати (Трахтенберг І.М., Балашов В.Є.), у радгоспах Київської області під час проведення протруювання насіння ртутьорганічними фунгіцидами (Брагінський П.Л., Трахтенберг І.М., Балашов В.Є.), на роботах з ртуттю і ртутьнеорганічними сполуками у фармакологічному виробництві, дослідних лабораторіях, наукових установах (Лебедев В.А.). Разом з виробничими дослідженнями на кафедрі розпочато експериментальну роботу з токсикологічної оцінки ртутьорганічних сполук (Трахтенберг І.М.).

Одночасно на кафедрі були розпочаті дослідження з інших проблем — гігієни виробничого мікроклімату (Стежинська О.І.), гігієнічної оцінки умов праці у виробництві мінеральної вати (Паустовська В.В.). У результаті розширення наукових досліджень і їхньої тематики було отримано наукові дані з пріоритетних проблем гігієни, фізіології праці, промислової токсикології. 1947 року співробітники кафедри вже

мали можливість представити на обговорення результати своїх досліджень на V Українському з'їзді гігієністів, епідеміологів, мікробіологів та інфекціоністів (Л.І. Медведь, І.М. Трахтенберг, Б.Л. Брагінський). Разом з токсикологічною лабораторією Київського інституту гігієни праці і профзахворювань було розроблено одну з перших інструкцій з заходів безпеки під час роботи з інсектофунгіцидами, яку було затверджено Держсанінспекцією УРСР.

1950 року І.М. Трахтенберг захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата медичних наук на тему: "Токсикологія органічних сполук ртуті — етилмеркурхлориду та етилмеркурфосфату".

Проведенню навчального процесу у перші повоєнні роки заважала значна нестача необхідної гігієнічної апаратури і лабораторного обладнання, навчальної літератури, навчальних аудиторій. Однак у подальшому кафедра поповнилася новою вдосконаленою гігієнічною і фізіологічною апаратурою, лабораторним обладнанням, одержала додаткові приміщення для проведення навчальних занять. Це дозволило розширити коло практичних занять з фізіології праці, санітарно-промислової хімії, професійної токсикології, кількість і зміст занять на виробничих підприємствах. Лекційний курс був також розширений за рахунок окремих розділів загальної і спеціальної гігієни праці.

1949 року при кафедрі почав працювати науковий студентський гурток. Серед перших гуртківців, які виконали на кафедрі експериментальні дослідження, були Юрій Щербак і Юрій Фур-

манов. Вони у подальшому стали докторами наук і одержали широке визнання не тільки як медики, а й як публіцисти, політики і письменники.

1952 року кафедрі очолив член-кореспондент АМН СРСР, професор, експерт ВООЗ з питань гігієни виробничого мікроклімату Г.Х. Шахбазян.

Засновник школи дослідження гігієни виробничого мікроклімату Г.Х. Шахбазян одним з перших висунув тезу, згідно з якою основним критерієм оцінки впливу виробничого мікроклімату є функціональний стан терморегуляторного апарату людини. Наукові дослідження Гайка Хачатуровича та його учнів стали основою для розробки критеріїв і гігієнічних принципів регламентації мікроклімату виробничих приміщень, які увійшли до санітарного законодавства України і СРСР.

Під керівництвом Гайка Хачатуровича Шахбазяна на кафедрі і у Київському інституті гігієни праці та професійних захворювань, де він був науковим консультантом, розроблена методологія комплексної оцінки мікроклімату у виробничих умовах, створено комплексні прилади для його оцінки. Проводилося дослідження гігієнічного значення променевого тепла (Ф.М. Шлейфман, Г.Є. Жирнова), характеру місцевих і загальних метеорологічних впливів на організм людини (О.Є. Стежинська), зміни водного і мінерального обміну в умовах впливу високої температури (К.В. Володіна).

У цей період на кафедрі активно проводилися наукові дослідження раніше розпочатого напрямку — токсиколого-гігієнічного вивчення виробничих отрут,

заснованого Л.І. Медведь. Для цього було створено спеціальну наукову лабораторію з додатковим штатним складом і віварієм в окремому приміщенні по вулиці Пушкінській. Сконструйовано і встановлено отруювальні камери з устаткуванням для відбору проб повітря, камери для дослідження умовних рефлексів і стану серцево-судинної системи, придбано лабораторні прилади для біохімічних досліджень.

Здійснювалися широкі експериментальні дослідження характеру токсикологічного впливу ртуті, ртуть-, хлор- і фосфорорганічних пестицидів. У роботі брали участь викладачі кафедри Трахтенберг І.М., Балашов В.Є., Борисенко М.Ф., Савицький І.В., Гончарук Г.О., аспіранти Бурий В.С., Кулик Г.І., Коршун М.М., Уваренко А.Р., молодші наукові співробітники Кирсенко В.В., Закордонець В.І. Лаговський Ф.А.

Серед виконаних робіт особливо слід відзначити наукові дослідження доцента, а у подальшому — професора кафедри І.М. Трахтенберга.

Трахтенберг І.М. пройшов на кафедрі шляхом аспіранта, асистента, доцента, професора. Нині Ісаак Михайлович — відомий вчений-гігієніст, член-кор. НАН України, академік НАМН України, професор, автор 18 монографій і керівництв, понад 300 інших друкованих наукових праць. Серед них монографії "Хроническое влияние ртути на организм" (1969), "Показатели нормы у лабораторных животных в токсикологическом эксперименте" (1976, у співавторстві), "Методы изучения хронического действия химических и биологических загрязнений" (1981), "Гігієна праці та виробнича санітарія" (1997, двомовне видання у співавторстві). З 1972 року І.М. Трахтенберг працює завідувачем лабораторії промислової токсикології та гігієни праці при використанні хімічних речовин ДУ "Інститут медицини праці НАМН України". 1964 року він захистив докторську дисертацію на тему: "Меркуріалізм як гігієнічна проблема", виконану на високому теоретичному рівні і присвячену аналізу проблеми токсичного впливу малої інтенсивності на прикладі дії на організм низьких концентрацій ртуті і її сполук. Неординарність здійснюваного експерименту, значимість встановлення безпечних рівнів вмісту досліджуваного токсиканта у навколишньому середовищі, надійне

Перший завідувач кафедри,
професор
В.Я. Підгаєцький, 1923 р.

Завідувач кафедри,
доцент
В.А. Лебедев, 1930 р.

**IN COMMEMORATION OF THE 90-TH
ANNIVERSARY OF THE FOUNDATION
OF THE DEPARTMENT OF INDUSTRIAL HYGIENE
AND OCCUPATIONAL DISEASES
AT THE NATIONAL O.O. BOHOMOLETS MEDICAL
UNIVERSITY**

**Yavorovsky O.P., Shevtsova V.M.,
Honcharuk G.O., Tkachyshyn V.S.,
Veremei M.I., Zenkina V.I., Paustovsky Y.O.,
Shkurko G.A., Suk V.G.**

National O.O. Bohomolets Medical University

*This article contains data on the foundation
of the Department of Industrial Hygiene
and Occupational Diseases in the article;
the achievements of the scientific*

*and educational activity of the personnel
of the Departmental, as well as the main
scientific studies performed in of different
periods, published monographs and manuals,
training of scientific-pedagogical staff,
contribution of the Department
in the development of the industrial hygiene
and practice of sanitary-epidemiological
service of health department regulations, and
the improvement of the educational activity.*

**Keywords: historical periods; industrial,
experimental, and historical research;
standards; monographs; manuals; Bologna
process; nanotechnology.**

наукове обґрунтування ефективних заходів профілактики хронічних інтоксикацій були відзначені опонентами його дисертаційної роботи. У подальшому проблема впливу на організм екзогенних факторів малої інтенсивності стала одним з основних напрямків його наукових досліджень.

Разом з токсикологічними І.М. Трахтенберг проводив під час роботи на кафедрі дослідження у галузі фізіології праці з поглиблення теоретичного уявлення про взаємозв'язок процесів втоми, гальмування і відновлення (монографія у співавторстві з С.М. Рошманом "Гігієна розумової праці". — Київ: Здоров'я, 1973).

В останні роки роботи на кафедрі І.М. Трахтенберг одним з перших серед вітчизняних гігієністів відреагував на появу в оточенні людини такого небезпечного фактора, як синтетичні полімери і пластичні маси, які під дією на них чинників різної природи можуть утворювати токсичні продукти термоокислювальної деструкції або виділяти шкідливі мономери.

Одним з початкових кроків у цьому напрямку стала колективна монографія за редакцією Трахтенберга І.М. "Токсикологическая оценка летучих веществ, выделяющихся из синтетических материалов" (автори Балашов В.Є., Бартенев В.Д., Савицький І.В., Трахтенберг І.М. — Київ: Здоров'я, 1969).

Варта уваги та обставина, що Ісак Михайлович Трахтенберг і кафедра гігієни праці і професійних хвороб, на якій він пройшов трудовий і творчий шлях від аспіранта до професора, є ровесниками. Вони достойно витримали випробування часом та багатьма різними реформами і своє 90-річчя ювіляри зустріли з високими творчими досягненнями. У планах кафедри — одержати згоду академіка І.М. Трахтенбер-

га, генератора ідей, вченого-енциклопедиста, талановитого популяризатора наукових знань, на читання ним факультативних лекцій для студентів, викладачів та інших небайдужих творчих співробітників університету. Це забезпечить не тільки підвищення рівня їхніх знань з профілактичної медицини, історії медицини, збагатить цікавими історіями зустрічей з видатними вченими, лікарями, митцями, а й надасть змогу підвищити власний культурний рівень, розширити кругозір та відчутти високе піднесення від самої можливості спілкування з видатним вченим та яскравою творчою особистістю, що запам'ятовується на все життя.

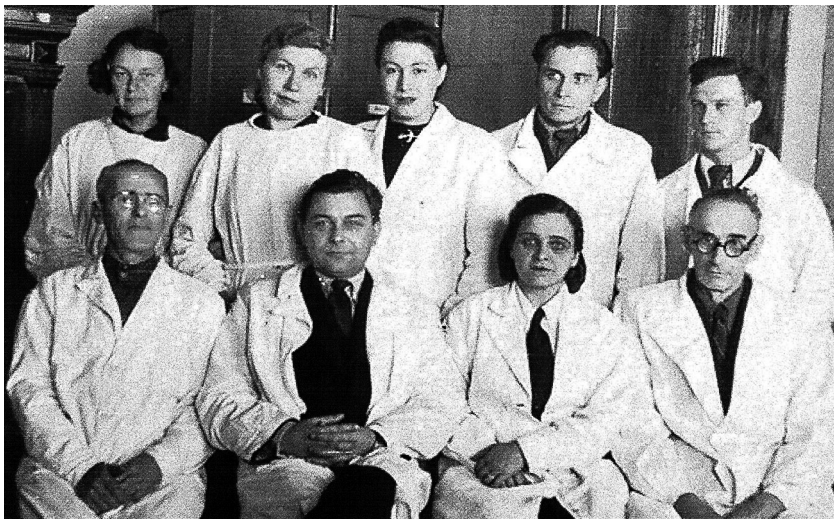
Борисенко М.Ф. пройшов творчий науковий шлях на кафедрі від аспіранта, асистента, доцента до професора. Захистив докторську дисертацію, присвячену вивченню механізмів пошкоджуючої дії (у т.ч. алергенних проявів) під впливом ртутьорганічних сполук. Обіймав посаду декана санітарно-гігієнічного факультету, завідувача кафедри гігієни дітей і підлітків (1980-1985).

Вивченню поєднаного впливу

на організм працівників в умовах нагрівального мікроклімату низки виробничих отрут (свинцю, ртуті, кадмію, цинку і кобальту) присвячена докторська дисертація І.В. Савицького, який отримав вчене звання професора, був деканом санітарно-гігієнічного факультету, завідувачем кафедри гігієни харчування.

На кафедрі виконав кандидатську дисертацію очний аспірант з Болгарії Зайков Христо Янчів на тему: "Токсикологическая характеристика гепатитурама и иммунные реакции при его воздействии". Нині він є відомим науковим діячем, живе і працює у Болгарії, обраний академіком Національної академії наук Болгарії.

1961 року при кафедрі було організовано клініку професійних хвороб, в якій студенти почали вивчати найпоширеніші форми профзахворювань. Першим керівником курсу профпатології став відомий вчений і клініцист, професор Е.І. Ліхтенштейн. До складу співробітників клініки увійшли доцент Е.В. Черкас, асистенти Г.Ф. Пікульська, С.М. Гулько. Навчальними базами створеного курсу були відді-

Професор Л.І. Медведь зі співробітниками кафедри, 1943 р.

лення міських лікарень і медико-санітарні частини потужних промислових підприємств.

Активна наукова робота кафедри сприяла удосконаленню навчального процесу. Нове навчальне і наукове обладнання зумовило розширення змісту практичних занять. Разом з вивченням фізичних і хімічних факторів виробничого середовища почалися заняття з фізіології праці, вивчення захворюваності робітників, основ запобіжного санітарно-гігієнічного нагляду. Збільшилася кількість практичних занять на підприємствах і санепідстанціях м. Києва. Проводилися виїзди студентських груп до Лисичанська, м. Тирасполя тощо, де вони знайомилися з умовами праці на підприємствах хімічної, металургійної, вугле- і гірничовидобувної промисловості. До лекційного курсу було введено питання спеціальної гігієни, запобіжного санітарного нагляду, психології праці, гігієни праці жінок і підлітків.

За редакцією Г.Х. Шахбазяна було опубліковано "Краткий курс лекций по гигиене труда" (1963); "Учебник гигиены", який витримав три видання (1967, 1971, 1983). Четверте видання (1984), цього підручника перекладене на болгарську та азербайджанську мови.

З 1972 по 1993 роки кафедру гігієни праці очолював професор А.М. Шевченко — один з засновників вчення про етіологію і патогенез пневмокніозу у робітників гірничорудної промисловості та про токсикологію і гігієну праці при виробництві і застосуванні полімерів і пластмас. Його творчий здобуток відображений у докторській дисертації "О роли некоторых фи-

зико-химических свойств пыли предприятий горнорудной промышленности в развитии пневмокониоза" (1969) та 7 монографіях, присвячених різнобічним питанням з гігієни праці.

За діяльності А.М. Шевченка на кафедрі проводилися багатопланові фізіолого-гігієнічні дослідження умов праці на підприємствах з промислового виробництва синтетичних полімерів і пластмас (епоксидних, полівінілхлоридних, фенолформальдегідних), була створена сучасна наукова лабораторія для проведення досліджень з токсикології складних промислових хімічних сполук.

З 1973 по 1993 рік під керівництвом професора А.М. Шевченка з проблем гігієни і токсикології полімерів і пластичних мас було виконано О.П. Яворовським кандидатську дисертацію "Сравнительная токсиколого-гигиеническая характеристика и профилактика интоксикаций эпоксидными смолами УП-650 и УП-650Т" (1979) і докторську — "Гигиена праці при виробництві і переробці епоксидних смол і пластичних мас" (1990); кандидатську дисертацію І.О. Парпаля — "Токсико-аллергическое поражение гепатобилиарной системы у рабочих, контактирующих с эпоксидными соединениями (экспериментально-клиническое исследование)" (1975) і докторську — "Преморбидные и раннеклинические расстройства в комплексе нарушений, вызванных виброшумовым, социально-бытовым и психогенным факторами" (1991); В.С. Горяковского — "Основные вопросы гигиены труда при производстве поливинилхлоридных пластифици-

рованных пленок (искусственные кожи)" (1976); Н.В. Гайовой — "Гигиена труда женщин при текстильной обработке капронового и анидного корда" (1981); М.І. Веремея — "Гигиена труда в производстве слоистых электроизоляционных материалов на основе эпоксидных и фенолформальдегидных смол" (1987); аспіранта із Сирії Саїда Арнаута — "Влияние условий труда предприятий по переработке поливинилхлоридных пластмасс на состояние гепатобилиарной системы работающих" (1987). Після від'їзду на батьківщину Саїд Арнаут обіймав високі посади. З 2009 року він — представницький радник ВООЗ в Арабській Лівійській Джамахерії.

У цей період значно розширилася наукова співпраця гігієністів і профпатологів. Викладачі-профпатологи залучалися до виконання бюджетної та госпдоговірної наукової роботи. Проводилися клінічні обстеження робітників, які працюють в умовах дії полімерних сполук, гумовотехнічних виробів.

Продовжуючи дослідження у напрямку вивчення складних полімерних композицій, професори А.М. Шевченко та О.П. Яворовський запропонували використовувати груповий підхід під час гігієнічного нормування епоксидних смол, які становлять гомологічні ряди. Було рекомендовано при встановленні гігієнічних нормативів сумішей компонентів у повітрі робочої зони орієнтуватися на ГДК легких компонентів тих смол, на основі яких ці пластмаси та композитивні матеріали одержані. Результати зазначених науково-експериментальних досліджень відображено у монографії "Гигиена труда в производстве полимеров и пластмасс" (Шевченко А.М., Борисенко М.Ф., Пушкар М.П., 1978) та "Профилактика профинтоксикаций при производстве и применении эпоксидных смол" (Шевченко А.М., Яворовський О.П., 1985).

Проведені масштабні дослідження полімерів і пластмас поставили кафедру у ранг наукового центру теоретичної і практичної розробки проблем токсикології і гігієни синтетичних полімерів і пластмас.

У період керівництва кафедрою професором А.М. Шевченко продовжувалися традиційні для кафедри наукові дослідження з проблеми токсикології і гігієни хімічних засобів захисту ро-

Член-кореспондент АМН СРСР Г.Х. Шахбазян і керівник клініки професійних хвороб, професор Є.І. Ліхтенштейн зі співробітниками кафедри, 1952 р.

слин, а також гігієни праці жінок.

Шевченком А.М. у співавторстві з Борисенком М.Ф. і Пушкарем М.П. було видано монографію "Санитарный надзор в промышленности" (1981).

Гончарук Г.О. проведено комплексні виробничо-гігієнічні дослідження на Чернівецькому і Лисичанському заводах гумово-технічних виробів, Кременчуцькому сажовому заводі, Никитівському ртутному комбінаті стосовно вирішення проблеми оздоровлення умов праці жінок. Ці матеріали були представлені на секцію "Гігієна праці жінок" Всесоюзної проблемної комісії (членом якої вона була) і враховані під час розробки нормативних документів з попередження негативного впливу шкідливих виробничих факторів на репродуктивну функцію жінок.

Дослідження А.М. Шевченка, О.П. Яворовського, М.І. Веремея та інших співробітників дали можливість науково обґрунтувати ГДК низки епоксидних смол, клеїв та інших композицій, розробити і затвердити низку офіційних нормативних документів: ДСТУ 2093-92 "Смоли епоксидно-діанові неотверджені. Технічні умови", "Санитарные правила для производства синтетических полимерных материалов и предприятий по их переработке" (№ 4783-88); "Санитарные правила при работе с эпоксидными смолами и пластмассами на их основе" (№ 5159-89); "Гигиенические требования к производству поливинилхлоридных пластифицированных пленок" (1975); "Методические рекомендации по профилактике профессиональной патологии в производстве эпоксидных соединений и пластмасс на их основе" (1979) тощо.

На кафедрі гігієни праці тривалий час розроблялася тема з вивчення біологічної дії зварювальних аерозолів, пилу нових композиційних матеріалів, які використовувались у ракетно-літакобудуванні (А.М. Шевченко, Г.А. Шкурко, 1990-2000). За результатами цих досліджень було затверджено близько 10 ГДК.

Приділялася належна увага навчально-методичній роботі, удосконаленню педагогічної майстерності співробітників кафедри, розробці нової навчально-методичної документації. Так, А.М. Шевченко брав участь у розробці і корекції навчальних програм з гігієни праці для студентів санітарно-гігієнічних фа-

культетів (1976, 1985), навчального плану і програм санітарно-гігієнічних факультетів медінститутів, які готували фахівців із зарубіжних країн (1985), типового плану стажування молодих спеціалістів (1975) тощо.

За редакцією і авторською участю професора А.М. Шевченка у 1986 році було підготовлено і видано навчальний посібник "Руководство к практическим занятиям по гигиене труда", (співавтори Балашов В.Є., Гончарук Г.О., Гулько С.М., Кречковский Е.О., Парпалей І.О., Пленов М.М., Уваренко А.Р., Черпак В.В., Шкурко Г.А., Яворовський О.П. та інші), який призначався для студентів санітарно-гігієнічного факультету медичних інститутів і рекомендований для практичних санітарних лікарів. У 1993 році авторським колективом кафедри було видано підручник "Гігієна праці", 2000 року вийшло друге видання цього підручника, а у 2011 — третє. У 2005 році (також за редакцією професора А.М. Шевченка) вийшов фундаментальний навчальний посібник "Гігієна праці. Методи досліджень та санітарно-епідеміологічний нагляд".

1993 року кафедру гігієни праці і професійних хвороб очолив професор О.П. Яворовський. Його трудова діяльність тісно пов'язана з кафедрою та Національним медичним університетом імені академіка О.О. Богомольця. Він — випускник санітарно-гігієнічного факультету Київського медінституту (нині НМУ). Проїшов шлях аспіранта, асистента, доцента, завідувача кафедри, декана факультету, проректора з навчально-методичної роботи. Нині він — член-

кореспондент НАМН України, дійсний член Міжнародної академії наук екологічної безпеки, Заслужений діяч науки і техніки, лауреат Державної премії України, 3-х премій НАМН України, член комісії з медицини науково-методичної ради МОН України, голова комісії з регламентування шкідливих хімічних речовин у повітрі робочої зони.

О.П. Яворовський — це вчений з різнобічними науковими інтересами. Серед них — гігієнічні дослідження на виробництві, експериментально-токсикологічні та науково-історичні дослідження.

Під керівництвом О.П. Яворовського розвинуте та суттєво доповнене вчення про гігієну і токсикологію синтетичних полімерів і пластмас, мастильно-охолоджувальних, антикорозійних присадок, про комбіновану і поєднану дію фізичних і хімічних чинників у виробничому середовищі.

Дослідження розсекречених архівних матеріалів радянського періоду дозволило йому повернути із забуття репресованих і реабілітованих вчених-гігієністів. Серед них — перший завідувач рідної кафедри В.Я. Підгаєцький.

Завідувач кафедри, професор А.М. Шевченко, науковий консультант, професор Г.Х. Шахбазян зі співробітниками кафедри, 1972 р.

Професор О.П. Яворовський — автор понад 500 наукових робіт, у тому числі понад 20 книг (монографій, підручників, посібників, словників), серед них — "Гигиеническая диагностика радиационного фактора и его коррекция" (2001), "Современные проблемы экогигиены" (2000), підручник "Загальна гігієна: пропедевтика гігієни" (1997), "Гігієна праці" у трьох виданнях (1993, 2000, 2011), "Комунальна гігієна" (2004), навчальний посібник "Гігієна праці. Методи досліджень та санітарно-епідеміологічний нагляд" (2005), "Гігієна та охорона праці медичних працівників" (2009) та інші.

За керівництва і участі Яворовського О.П. на кафедрі продовжували розвиватися традиційні та нові напрямки наукової діяльності, зокрема пріоритетні закономірності формування умов праці, особливості біологічної дії нових хімічних сполук різних класів на організм працівників; дослідження їхніх алергенних, мутагенних, ембріо- і гонадотоксичних властивостей; встановлення залежності токсичності епоксидних сполук від квантово-хімічних, фізико-хімічних властивостей і будови молекул; вивчення комбінованої і поєднаної дії іонізуючого випроміню-

вання, солей важких металів і пестицидів; впливу виробничого шуму і вібрації та кількісної характеристики сумарних і потенціюючих ефектів, оцінки ризику їхнього впливу на організм працівників. З цих питань були захищені кандидатські дисертації Ю.О. Паустовського — "Гігієнічна оцінка впливу епоксидних композицій на репродуктивну функцію жінок в умовах виробництва та обґрунтування оздоровчих заходів" (1999), С.Г. Сови — "Комбінований вплив локальної вібрації і виробничого шуму на гемодинаміку у працівників авіаційної промисловості" (2000), В.І. Зенкіної — "Гігієнічне прогнозування токсичності епоксидних сполук на основі методів статистики і квантової хімії" (2002), М.В. Вертеленка — "Гігієнічна оцінка ризику впливу виробничого шуму на здоров'я працівників авіаційного машинобудування" (2008).

На основі цих досліджень обґрунтовані і затверджені МОЗ України близько 300 ГДК і ОБРД та 180 токсиколого-гігієнічних паспортів на нові хімічні речовини. Розроблено та захищено авторськими свідоцтвами винаходи і деклараційні патенти (16 свідоцтв), зокрема "Способ определения сенсibilизации к эпихлоргидрину" та "Способ прискореного визначення токсичності епоксидних сполук" (2005) та інші.

З 2009 року на кафедрі започатковано новий науковий напрям — гігієна праці та токсикологія при застосуванні нанотехнологій і наноматеріалів. За керівництва професора Яворовського О.П. з цієї проблеми виконано і захищено кандидатську дисертацію асистентом Т.О. Зінченко "Гігієнічні і токсико-

логічні аспекти профілактики несприятливої дії наночастинок срібла" (2011). Кафедра продовжує виконувати наукову тематику з гігієнічної оцінки ризиків впливу наночастинок металів і тугоплавких композитних напорошків в умовах виробництва і промислового застосування (відповідальні виконавці доктор медичних наук В.М. Шевцова, доцент М.І. Веремей).

Доктор медичних наук В.М. Шевцова є відомим науковим спеціалістом з гігієни і фізіології праці в основних галузях промисловості, психології праці, гігієнічної та ергономічної оцінки продукції машинобудування, фізіологічної раціоналізації режимів праці та відпочинку, розробки методів і критеріїв оцінки фізіолого-гігієнічного регламентування важкості, напруженості праці та профвідбору. На базі кафедри нею створено лабораторію психофізіологічних досліджень і професійного відбору.

За наукового керівництва професора О.П. Яворовського співробітниками кафедри виконується цикл робіт з госпрозрахункової тематики (відповідальний виконавець М.І. Веремей), присвячених вивченню токсикологічних властивостей і розробці необхідних заходів профілактики негативного впливу на працівників нових промислових хімічних речовин і сполук.

Після запровадження у 1992 році нової концепції перебудови вищої медичної освіти в Україні кафедра взяла участь у підготовці лікарів-спеціалістів в інтернатурі (магістратурі) на базі загальномедичної 6-річної освіти. Відбувся перерозподіл годин між додипломною і післядипломною підготовкою медичних кадрів з гігієни праці. Так, на додипломному рівні виділялося 76 годин, а на післядипломному — 1716 годин (очна форма інтернатури — 624 год., заочна форма навчання на базових СЕС — 1092 год.).

Після відновлення фахового напрямку "медико-профілактична справа" на медичному факультеті № 4 (базова спеціальність — "медико-профілактична справа") у 1999/2000 та 2001/2002 навчальних роках кафедра переглянула та істотно переробила навчальну програму з гігієни праці на 4 та 6 курсах усіх факультетів відповідно.

З 2002 року кафедра додатково почала викладати навчальну дисципліну "Загальна гігієна" на 3 і 4 курсах медичного факультету № 4 і "Загальна гігієна та еко-

Завідувач кафедри, член-кореспондент НАМН України, професор О.П. Яворовський, професор кафедри В.М. Шевцова, 2011 р.

логія людини, у тому числі охорона праці у медицині", на 6-х курсах медичних факультетів № 2 і № 3 (відповідно "лікувальна справа" і "педіатрія"). Науково-педагогічний колектив кафедри виконав складне завдання — оволодів методами викладання нових гігієнічних дисциплін.

Кафедра гігієни праці і професійних хвороб також долучилася до запровадження у НМУ реформування вищої медичної освіти у відповідності до Болонських принципів у системі вищої освіти. Співробітники кафедри узгодили набуті і сучасні методичні підходи викладання, підготували навчально-методичні матеріали згідно з рекомендованими формами та з вересня 2007 року влилися у процеси реформування вищої медичної освіти.

Відповідно до навчальних планів МОЗ України 2009 року та робочих навчальних планів НМУ на кафедрі гігієни праці і професійних хвороб започатковано викладання нових навчальних дисциплін: "Безпека життєдіяльності, основи охорони праці" та "Охорона праці у галузі". Колективом кафедри вперше розроблено та впроваджено у навчальний процес цикл лекцій та практичних занять з цих нових навчальних дисциплін на усіх факультетах медичного університету. Напрацьований матеріал вилився у спільну працю у вигляді навчально-методичного посібника "Безпека життєдіяльності, основи охорони праці", який виданий трьома мовами та використовується у навчальному процесі кафедри та інших навчальних медичних закладах України. Готується до друку навчальний посібник та підручник "Охорона праці у галузі".

Кафедра гігієни праці і професійних хвороб є опорною з навчальних дисциплін "Гігієна праці" та "Охорона праці у галузі".

Співробітниками кафедри за останні 5 років видано 198 публікацій, захищено 3 кандидатських дисертації, виконуються 3 докторські дисертації. Серед них — згаданий підручник за редакцією Ю.І. Кундієва, О.П. Яворовського "Гігієна праці" (2011) для студентів медвузів IV рівня акредитації та лікарів-інтернів, практичних лікарів з гігієни праці, профпатологів. Це видання підручника суттєво доповнене новими розділами: "Нанотехнології і нанопродукти — нові чинники у гігієні праці", "Гігієна та охорона праці медичних працівників", "Гігієна праці при роботі

з візуальними дисплейними терміналами", "Гігієна праці офісних працівників" та іншими матеріалами.

Слід зазначити, що кафедра гігієни праці і професійних хвороб виховала у своїх стінах, дала творчий науковий запал плеяді кандидатів, докторів наук, доцентів, професорів, членів-кореспондентів і академіків, які гідно несли і несуть у гігієнічну науку, практичну охорону здоров'я та педагогічну практику кращі традиції, які завжди відзначалися поєднанням науково-теоретичних розробок у галузі профілактичної медицини з їхньою чіткою практичною спрямованістю і використанням досягнень у вищій медичній освіті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кафедра гигиены труда // 150 лет Киевского медицинского института: сб. науч. тр. — К.: Здоров'я, 1991. — С.194-196.
2. Гончарук Є.Г. Становлення та розвиток кафедр медико-профілактичного профілю у Національному медичному університеті (до 125-річчя заснування кафедри гігієни і 85-річчя заснування санітарно-гігієнічного факультету у Києві) / Є.Г. Гончарук // Довкілля та здоров'я. — 1997. — № 3. — С. 6-12.
3. Медведь Л.И. (1905-1982) / А.В. Павлов, Ю.И. Кундиев, Е.И. Гончарук, Ю.Г. Виленский. — М.: Медицина, 1991. — 149 с.
4. Макаренко И.М. Биографический словарь заведующих кафедрами и профессоров Киевского медицинского института (1841-1991) / И.М. Макаренко, И.М. Полякова. — К.: Здоров'я, 1991.
5. Памяти профессора Г.Х. Шихбазяна // Гигиена труда и профзаболевания. — 1983. — № 3. — 60 с.
6. Відомий педагог та вчений-гігієніст. До 80-річчя від дня народження А.М. Шевченка // Довкілля та здоров'я. — 2010. — № 1. — С. 30-31.
7. До 60-річчя з дня народження члена-кореспондента НАМН України Яворовського Олександра Петровича // Український журнал з проблем медицини праці. — 2011. — № 3 (27). — С. 77-79.
8. Володимир Підгаєцький: повернення із забуття, 1889-1937 / Ю.І. Кундієв, О.П. Яворовський, І.М. Трахтенберг, І.М. Сахарчук. — К., 2008. — 321 с.
9. Пріоритетні проблеми гігієни праці, професійної та виробничо-зумовленої захворюваності в Україні / О.П. Яворовський, І.О. Парпалей, А.М. Шевченко, В.В. Загородній. — К., 2008. — 336 с.

REFERENCES

1. 150 let Kievskogo medicinskogo instituta : sb. nauch. tr. [150 Years of the Kiev Medical Institute]. Kiev: Zdorovia; 1991 : 194-196 (in Russian).
2. Honcharuk Ye.H. Dovkillia ta zdorovia. 1997; 3 : 6-12 (in Ukrainian).
3. Pavlov A.V., Kundiev Yu.I., Goncharuk E.I., Vilenskii Yu.G. In: L.I. Medved (1905-1982). Moscow: Medicina; 1991 : 149 p. (in Russian)
4. Makarenko I.M., Poliakova I.M. Biograficheskii slovar zaveduiushchih kafedrami i profesorov Kievskogo medicinskogo instituta (1841-1991) [Biographical Dictionary of the Heads of Departments and Professors of the Kiev Medical Institute (1841-1991)]. Kiev: Zdorovia; 1991 (in Russian).
5. Pamiati professora G.H. Shakhbaziana [In Commemoration of Professor G.Kh. Shakhbazian]. Gigiena truda i profzabolevaniia. 1983; 3 : 60 (in Russian).
6. Vidomyi pedahoh ta vchenyihiiienist. Do 80-richchia vid dnia narodzhennia A.M. Shevchenka [Commemorating the 80-th Anniversary of A.M. Shevchenka]. Dovkillia ta zdorovia. 2010; 1 : 30-31 (in Ukrainian).
7. Do 60-richchia z dnia narodzhennia chlena-korespondenta NAMN Ukrainy Yavorovskoho Oleksandra Petrovycha [Commemorating the 60th Anniversary of Yavorovskiy Oleksandr Petrovych, Correspondent Member of the NAMNU]. Ukrainskiy zhurnal z problem medytsyny pratsi. 2011; 3 (27) : 77-79 (in Ukrainian).
8. Kundiev Yu.I., Yavorovsky O.P., Trakhtenberh I.M., Sakharchuk I.M. Volodymyr Pidhaietsky: Povnennia iz zabuttia [Volodymyr Pidhaietsky: Return from Oblivion , 1889-1937]. Kyiv; 2008 : 321 p. (in Ukrainian).
9. Yavorovsky O.P., Parpalei I.O., Shevchenko A.M., Zahorodnii V.V. Priorytetni problemy hiiieny pratsi, profesiinoi ta vyrobnycho-zumovlenoi zakhvoryuvanosti v Ukraini [Prior Problems of Labour Hygiene, Occupational and Production Stipulated Morbidity in Ukraine]. Kyiv; 2008 : 336 p. (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 10.10.2013.